

Az emancipáció utáni *Fin de si cle-* Budapest és Gustav Mahler

PEREMICZKY SZILVIA

1888. október 10-én Beniczky Ferenc, a Magyar Királyi Operaház intendánsa a kis létszámban megjelent társulat előtt mutatja be a dalszínház új igazgatóját, az alig huszonnyolc éves Gustav Mahlert. Mahler rövid, német nyelvű üdvözlő beszédében már az elején fontosnak tartja leszögezni, hogy reményei szerint egy év múlva már magyarul fog beszélni. Ígéretét be is váltja, egy év múlva beszédét már magyarul mondja el, de azt is tudjuk, hogy Mahler soha nem tanult meg igazán magyarul, csak annyira, hogy egy-egy rövid beszédet megtanuljon. Azonban a fenti kis jelenet pontosan illusztrálja, hogy a reformkortól kezdődően, majd 1867 után is milyen elvárásoknak kellett megfelelnie a magyarországi zsidóságnak, illetve valamennyi nemzetiségnek, valamint a külföldről érkező vészeknek is. A magyarosodás a zsidóság számára az emancipáció feltétele volt, és e feltételnek a reformkortól kezdődően többségük szívesen tett eleget, amit az 1843-ban létrejövő Honi Izraeliták Között Magyar Nyelvet Terjesztő Egylet (később: Magyarító Egylet), és a szabadságharcban való jelentős zsidó részvétel is jelez.

A reformkortól nagyjából a századfordulóig terjedő korszak nemzeti és magyarosítási törekvései elsősorban a német kulturális fölény visszaszorítását szolgálták.¹ A Mahlerrel szemben leggyakrabban megfogalmazódó kritika: német mivolta Széchenyi érvelésére ímél, aki egyébként a zsidóság emancipációjának híve volt, de azért elle-

¹ Másodsorban természetesen demográfiai okai voltak. A nemzetiségek „elmagyarosítása” azt is szolgálta, hogy javuljanak a demográfiai adatok, amelyek az ország több részén is magyar szempontból kedvezőek voltak.

nezte a gyors emancipációt, mert az már túlzottan asszimilálódott a német kultúrához.² Ez a tendencia azonban a reformkortól kezdve megfordult, s 1881-re Budapest zsidó lakosságának 59, 1891-re pedig már 75 százaléka vallotta magát magyar anyanyelvűnek.³ A mózes hit magyar vagy a „kálo-mista zsidó paraszt” ideája nemcsak a nem zsidó, de a zsidó társadalom számára is a magyar zsidóság követendő példájává válik. A reformkor idején először magyarul versel zsidó költők (Heilprin Mihály, Szegfi Mór, Reich Ignác és Diósy Márton, aki Kossuth titkára volt) túlföltött érzelmei meglehetősen erős asszimilációs-integrációs késztetést tanúszkodnak. Az emancipációs törvény megszületésének idejére, 1867-re már olyanira követendő példa a magyar nyelv, magyar nemzetiség zsidó ideálja, aki az emancipációért cserébe kész lemondani szokásai nagy részéről és a magyar kultúrához asszimilálódni, hogy a jiddis nyelv ortodoxia 1864-ben, félve a zsidóság beolvadásá-

tól, drákói szigorral próbált ezzel szembeszállni – mérsékelt sikerrel.⁴

Ezzel párhuzamosan a zsidóság nemcsak asszimilálódott a magyar kultúrához, de egyik lényeges közvetítőjévé is vált. Arany, Petőfi vagy Jókai első fordítói és nyugati népszerűsítői között ott találjuk az Arany-balladákat fordító Dóczi Lajost, Hermann Kleint, *A karthauzi és az Abafi* fordítóját, valamint Petőfit, Eötvöst, Jókait, a Katona *Bánk bánját* szintén németre átültető Dux Adolfot, vagyis azt a polgári zsidó réteget, amely ugyan már magyarosodott, de többnyelvűségét fenntartotta. A többnyelvűség és kultúrahordozás részint a zsidó tradícióból, a tanulás hagyományosan kitüntetett szerepéből is következik, de ugyanakkor az integráció szándéka is felfedezhető benne. Ahogy látni fogjuk, Fenyvessy Ferenc nem véletlenül állíthatja a Parlamentben egy indulatos vita során, hogy az Operaház közönségét az arisztokrácia mellett első sorban a polgári, ezen belül is nagyszámban a zsidó polgári réteg teszi ki. Ez a kultúrahordozó közeg egyszerre fogyasztója

2 Ld. Katz, Jakov: *Az előítélt és a tömeggyilkosságig*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 325–329. old. NB: a német nyelv használatát nemcsak a zsidóságnak, de az arisztokráciának, illetve olyan művészeknek is felrótták, mint Liszt Ferenc. Az utóbbinak például nem más, mint az a Zichy gróf, aki az Opera intendánsaként összetűzésbe kerül Mahlerrel. A nyelvi-kulturális problémákról ld. Komoróczy Géza: *Zsidó nép, zsidó nemzet, zsidó nemzetiség*. In: *Élet és Irodalom*, 2006. június 16. Széchenyihez ld. Barany, George: *Stephen Széchenyi – And the Awakening of Hungarian Nationalism, 1791–1841*. Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1968. A képet árnyalja az is, hogy Széchenyi általában ódzkodott a gyors asszimilációtól. A reformkorról és a 19. század végéről ld. még Komoróczy Géza (szerk.): *A zsidó* Budapest. I–II. Budapest, Városháza – MTA Judaisztikai

Kutatócsoport, 1997; Komlós Aladár: *Magyar zsidó szellemtörténet a reformkortól a holokausztig*. I–II. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2001; Peremiczky Szilvia: *Árpád és Ábrahám földiek voltak(?)* In: *Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): A magyar irodalom története*. Budapest, Gondolat, 2007; Szalai Anna (szerk.): *Házalók, árendások, kocsmárosok, uzorások – Zsidóábrázolás a reformkori prózában*. Budapest, Osiris, 2002; Szalai, Anna (eds.): *In the Land of Hagar – The Jews of Hungary: History, Society and Culture*. Tel Aviv, 2002.

3 Vörös Károly: *A budapesti zsidóság két forradalom között, 1848–1918*. In: Varga László (szerk.): *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon. Siker és válság*. Budapest, Pannonica Kiadó – Habsburg Történelmi Intézet, 2005. 49. old.

4 Ld. Komoróczy Géza: i. m.

és alkotója is a tudománynak és a művészetnek, egyfajta klasszikus teremtő kapitalista eszményt megtestesítve. A korszak nagy kapitalista családjai, amelyek a magyar iparosodás alapjait lefektetik, kisebb részben arisztokrata, magyar polgári, nagyobb részben zsidó, illetve nem zsidó külföldi befektetők, mint a svájci Ganz Ábrahám. A Kornfeldek, Wahrmannok, Kármánok, Hatvány-Deutschok, Weissek, Goldbergerek, Richterek, Chorinok, bár a német kultúrában is járatosak, de hangsúlyosan magyar zsidó családok. Soraikból, valamint a zsidó középosztály, értelmiség soraiból a századforduló után nemcsak olyan polgári radikális vagy kommunista személyiségek kerülnek ki, mint Lukács György, Jászi Oszkár vagy a kommunista egyes vezetők, hanem a magyar kulturális és tudományos élet jelentős személyiségei is, mint Kármán Mór, Goldziher Ignác, Marczali Henrik, Munkácsi Bernát, Korányi Frigyes, Kármán Tódor, Teller Ede, Neumann János, Szilárd Leó, Wigner Jenő.⁵

A nem magyar származású zsidók között is szép számmal akadnak olyanok, akik a magyar nemzeti kultúra megeremteléséért sokat tesznek, mint amilyen a reformkorban a magyar puszták képét elszóró népszerű író Beck Károly, vagy Leopold Kompert. Mahlerrel kapcsolatban is többször kiemeli a korabeli sajtó, a politikai közbeszéd, hogy idegen léte az első, aki nemzeti operajátszásra törekszik.

Mahler szerkesztésének, működésének körülményeit nagyban befolyásolta az a klí-

ma, amely az emancipáció következtében létrejött, s amely a magyar zsidóság sikereit és későbbi tragédiáját egyaránt megalapozta, de tágabb értelemben meghatározta a dualizmus kori milió: Magyarország és a magyar nemzeti kultúra törekvései, az ambivalens együttélés a német kultúrával és annak befolyásával. Ezért mielőtt megvizsgálánk Mahler magyarországi működését és annak fogadtatását, érdemes röviden áttekinteni a magyarországi zsidóság szerepét a századforduló évtizedeiben, valamint a magyar nemzeti zene és az opera általános helyzetét.

Az emancipáció hatása a magyar zsidóságra és a magyar kultúrára

Az utóbbi években több vita is folyt arról, hogy a zsidóság részvétele az 1867 utáni modernizációs folyamatokban mennyire tekinthető hangsúlyosnak. A Karády Viktor által képviselt klasszikus hiátus-elmélet szerint az emancipáció egyfajta szerkesztésnek tekinthető a zsidóság és a magyar állami vezetők között, melynek lényege, hogy a modernizációban nyújtandó anyagi segítségért és a közhivatali-politikai szféráról történő lemondásért a zsidóságot egyenjogúsítják. Ezt a fajta szerkesztélméletet már Pap Károly⁶ is felvetette (és mélyen erkölcsellenesnek tartotta), de Bibó István⁷ is kiindulópontként használta híres tanulmányában. Azonban a szerkesztélmélet sokak szerint

5 Családi-kulturális háttérüket nemrégiben megjelent könyvében Hargittai István vizsgálta fel. Ld. Hargittai István: Az öt világformáló marslakó. Budapest, Vince Kiadó, 2006.

6 Pap Károly: Zsidó sebek és bűnök – és más publicisztikák. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2000.

7 Bibó István: A zsidókérdés Magyarországon. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2001.

túlzottan is pozícionálja a zsidóságot, és ezáltal akarátán kívül meger síti azokat az antiszemita el ítéleteket, amelyek szerint a gazdaság és a kereskedelem zsidó attribútumok, és a modernizáció, a polgárosodás, a városi lét zsidó specifikumok.⁸

Karády téziséf cáfolják, illetve árnyaltabban közelítik meg azok a hazai és nyugati történészek, akik a közhellyé vált fogalom párosításokat – zsidóság/modernizáció, zsidóság/város, urbanizmus, zsidóság/kapitalizmus – választják szét.⁹ A magyar történészek közül Gyáni Gábor több ponton kritizálja Karády tételét:¹⁰

„Gyakorta megfogalmazott megítélés szerint Közép-Európa minden modernista mozgalma mögött valójában a zsidó származású értelmiség sajátos kulturális habitusa (asszimiláció, pluralitás), valamint a zsidó identitásválságban gyökerez érzékenység (marginalizálódás, elmagányosodás) rejlik. Nem kizárólag Budapestre, hanem Bécsre, s t Prágára is nemegyszer vonatkoztatták már e tételt, amely azt sugallja, hogy a modernista mozgalmak mélyén a zsidó közép- és nagypolgárság, közelebb az apáikkal

szembeforduló, lázadó fiatal értelmiségi nemzedék tagjai álltak, akik egyszerre utasították el az asszimilációt mint identitásképz folyamatot, valamint a piaci kapitalizmust és liberalizmust, vagyis a modernitás anyagelv ségét.”¹¹

Majd hozzátészi: „A kultúrtörténet ilyen szociológiai megalapozása azonban kifejezetten redukcionizmusra vezet, s emiatt képtelen elszámolni a tapasztalati valóság sokrét ségével és megannyi bels ellentmondásával.”¹² A budapesti esztéták családi háttérét elemelve Gyáni megállapítja, hogy a zsidó identitáskrízis aligha kielégít magyarázat a modernizmus szellemi háttérének megragadására. Utal a kálvinista, vidéki értelmiségi Fülep Lajosra, aki az els világháború el tt ugyanoda jutott, ahová az identitásával küszköd Lukács György:

„Nem létezik tehát egyetlen olyan szociális séma sem, amib l könny szerrel levezethetnének a modernista életérzés iránti fokozott érzékenységet. A gyakran az utóbbi feltételének tartott mély bels elbizonytalanodás mögött ugyanis rendszerint sokféle és

8 Természetesen szó sincs arról, hogy akár Karády, akár mások szerint ezek az attribútumok genetikusan tulajdonságok volnának, k szociológiai okokkal, nevezetesen a középkorból fennmaradt társadalmi struktúrákkal, illetve a zsidó hagyomány tanulásközpontúságával magyarázzák a jelenséget.

9 Buruma és Margalit hosszan foglalkoznak a város rossz „imidszével”, ami az ókortól kezd d en a romlottság szinonimája (ld. Szodoma, Gomorra, Babilon), függetlenül attól, hogy volt-e a városnak számottev zsidó lakossága vagy sem. Ld. Buruma, Ian – Margalit, *Avishai Occidentalism*. New York, The Penguin Books, 2004.

10 Gyáni Gábor: *Modernitás, modernizmus és identitásválság: a fin de si cle Budapest*. In: *Aetas* 2004. 1. sz. 131–144. old.; U : *Image versus Identify – Assimilation and Discrimination of Hungary's Jewry*. In: *Hungarian Studies* 2005/2. 18. sz. 153–162. old.; U : *Az asszimiláció fogalma a magyar társadalomtörténetben*. In: U : *Történeiszdiskurzusok*. Budapest, L'Harmattan 2002. 119–134. old.; U : *A polgárosodás mint zsidó identitás*. In: Uo. 134–149. old.

11 Gyáni Gábor: *Modernitás, modernizmus, i. h.* 140–141. old.

12 Uo. 141. old.

egymástól olykor igen távol es társadalmi helyzet és dinamika rejthet. A hagyományos(abb) társadalmi csoportokból és/vagy a nem modern városi vagy falusi milióbeli a modern nagyvárosi közegbe individualizált értelmiségiként bekerülő egyén társadalmi átmenetisége éppúgy forrása lehet a modernista életérzés művészi és tudományos szublimációjának, mint a (zsidó) asszimiláns polgári közép- és felső középosztályból történő kiábrándulás megrendítő élménye.”¹³

Bácskai Vera alapján, aki kimutatta, hogy a reformkori zsidóság egésze nem, a pesti zsidóság egy csoportja – noha ezek kis része volt nagykereskedő – fontos szerepet vállalt a modernizációban és a polgárosodásban, Gyáni megállapítja, hogy mindez „komoly kétséget támaszt tehát az iránt, hogy a gazdasági-vállalkozói racionalitás a magyarországi zsidóságnak valóban oly mértékben eredeti kollektív tulajdonságát képezte volna-e, mint ahogy Karády feltételezi.”¹⁴

Ez a fajta toposz a „zsidók és keresztények rossz munkamegosztásáról” – írja másutt Gyáni Gábor – nemcsak az antiszemita, de az önostorozó zsidó diskurzusnak is fontos eleme. Akár Pap Károly, akár Jászi Oszkár, akár a zsidó baloldali ideológusok munkásságára gondolunk, Gyáni Gábor megállapítása igazoltnak tűnik. A történeisz továbblép és megkérdjelezi Karádynak azt a véleményét is, miszerint az arisztokrácia mecénási szerepét

1900 után a zsidóság vette volna át.¹⁵ A *Sokszín kapitalizmus* című kötetben szereplő életutak, életrajzok alapján is úgy tűnik, az ország modernizációjában résztvevő személyiségek igencsak változatos társadalmi hátteret képviselnek. A kötet elsődleges célja, hogy a kommunista és náci ideológia által degradált „polgár”, „kapitalista” szavakat megfossza a negatív konnotációtól. A kötet előszavában¹⁶ Gyáni Gábor ekként összegzi véleményét: bár ritka, de nem atipikus a self-made man típusú életpálya, s a polgárság nem kizárólag zsidó eredetű, hanem jelentős a honos német vagy újonnan bevándorolt nem zsidó elem is, és az általánosan elfogadott közhellyel szemben a szabad értelmiségi pályákat sem sajátította ki a zsidóság, átengedve a politikai pozíciókat, állami hivatalokat. „A honi kapitalizmus valójában a zsidó, a német és a többi bevándorolt (nem magyar), valamint a nemesi eredetű elemek osztatlan és közös műve volt.”¹⁷ Mindazonáltal az nem kérdjelezhethető meg, hogy a szerző és mint konszenzus létezett, még ha csak egyik komponensét jelentette is a zsidóság emancipálásának, és az sem, hogy a polgárosodásban, a modernizációban a zsidóság fontos (rosszíz kifejezéssel élve: számarányánál nagyobb) szerepet vállalt. A kérdés az arányok hangsúlyozása: a „fontos szerep” nem „túlnyomót” vagy „egyedülit” jelent, és a zsidó társadalomnak is kisebb szegmensét érinti, ami viszont egybecseng azzal a ténnyel, hogy a zsidó társadalmat

13 Uo. 142. old.

14 Gyáni Gábor: A polgárosodás mint zsidó identitás, 140. old.

15 Ld. Karády Viktor: Zsidóság és modernizáció a történelmi Magyarországon. In: Varga László (szerk.): i. m. 190–217. old.

16 Gyáni Gábor: Az újra felfedezett polgári múlt. In: Sebők Marcell (szerk.): Sokszín kapitalizmus. Pályaképek a magyar tés fejlés korából. Budapest, HVG Könyvek, 2004. 13–21. old.

17 Uo. 17. old.

(sem) lehet egységes, homogén egésznek tekinteni. Némileg leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a modernizációs munka zömét a zsidó és külföldi polgárság, a felső arisztokrácia hajtotta végre, a vékony, de jelentős magyar polgári réteg fontos közreműködésével. Ebből a folyamatból a magyar nemesesség szélesebb rétegei is kivehettek volna, de végül nem vagy csak mérsékelten vették ki részüket, és nem vagy csak mérsékelten lehetett részese a kispolgárság, a parasztság és a munkásság – függetlenül felekezeti, nemzeti hovatartozásától.

A magyar zsidóság részvétele a magyar modernizációban már a reformkor idején elkezdődött. L. W. Izsák (1793–1847) például a Károlyi gróftól 1835-ben megvásárolt pusztán alapította meg a gyárát, és a körötte létrejövő várost Újpestnek nevezte el. 1839-ben alapította Farkasházi Fischer Mór (1800–1880) a herendi porcelángyárat, 1822-ben alakult a „Deutsch és Fia” cég, amely a báró Hatvány-Deutsch család cukorgyárainak volt az elődje. Östreicher- Mannes József (1756–1832) orvos pedig megalapította Balatonfüred települését és a füredi szívkórházat.

A századforduló több neves zsidó kapitalista vállalkozásának kezdetei is erre az időszakra nyúlnak vissza, sőt, a Wahrmann-dinasztia első ismert tagja, Izidor 1755-ben már Óbudán született.¹⁸ Klasszikus self-made man történet a cseh–morvaországi eredetű Kner Izidoré, a híres nyomda alapítójáé, a nyugat-csehországi eredetű Lánczy

Leó bankvezéré, akit a Tanácsköztársaság idején bebörtönöztek, vagy a szintén cseh–morva területről származó Kornfeld Zsigmondé. Kornfeld iskolapéldája a művészetekre, kultúrára érzékeny nagypolgárnak, nemesnek, ezen belül a zsidó nagypolgárnak, aki az itáliai reneszánsz elhivatott rajongója és ismerője, Goldziher, Marczali, Kármán Mór mecénása.¹⁹ Nevéhez fűződik a Hitelbank létrehozása, a tiszta felvirágztatása és magyar nyelvű tételle, vasútvonalak építése, emellett az irodalom szerelme, Petőfi *Szeptember végén* című költeményét is németre fordítja. Fia, a katolikus hitre térő Mór Bethlen híve, a *Magyar Szemle* és 1938-ban a németellenes konzervatív *Magyar Nemzet* kiadója volt. Az Egyesült Államokban élő fia egy ízben megemlítette, hogy nagyapja egyszer a *Nyugatot* is megmentette a csehtől, és pénzzel támogatta a nagybeteg Adyt. Hasonló támogatásban részesült Babits is.²⁰

A fenti felsorolásból kitűnik, hogy a zsidó nagypolgárság túlnyomó része cseh–morva és ausztriai eredetre tekint vissza, és többségük a 19. század első évtizedeiben érkezett Magyarországra. Ez mintegy igazolja azt a tézist, hogy a 19. századi magyarországi zsidóság a német kultúrához asszimilálódott, akárcsak a szintén cseh–morva területről származó Gustav Mahler. A Mahler német ség elleni tiltakozás háttérében tehát tudat alatt a reformkor német kultúrájára, magyar nyelvű (cseh–morva, ausztriai eredetű) zsidóságával szembeni, Széchenyi által is érzett gyanakvás

18 Uo. 214. old.

19 Uo. 164. old.

20 A Kornfeld család, de mindenképpen Mór munkásságának megismeréséhez ld. Széchenyi Ágnes: Kornfeld Mór: Trianontól Trianonig.

Budapest, Corvina, 2006. A könyv, amely Kornfeld írásait, leveleit tartalmazza, hiánypótló, nemcsak a Kornfeld család történetének, hanem a magyar kapitalizmus, nagypolgárság történetének szempontjából is.

húzódott meg, amely zsidóságnak els ként kellett szembesülnie a magyarosodás követelményeivel, és els ként indult is el a magyarosodás útján. Másrészt viszont a Mahler iránti elvárások is a cseh–morva eredet zsidóság gyors asszimilációjával lehetnek kapcsolatban: tudat alatt ez a magyarosodás azt is sugallhatta, hogy Mahler is olyan eltökélt lesz az Opera nemzeti jellegének kialakításában, amilyen eltökélt volt például Kornfeld Zsigmond a magyar pénzügyi világ nemzeti jellegének létrehozásában.²¹ Ugyanakkor a jelentős polgári családok között nem egy – a már magyarosodott zsidóság által is lenézéssel emlegetett – galíciai eredetre vezethet vissza, s gyakran az „osztrák” eredet hangsúlyozása mintegy leplezni kívánja, hogy a család sei valóban az Ausztriához tartozó, de galíciai területekről származtak. Hargittai István már említett könyvében említi, hogy Szilárd León, Neumann Jánoson kívül az amerikai biokémikus Erwin Chargaff, a Nobel-díjas Isidor I. Rabi is galíciai eredet család sarja.²² Szilárd Leó Észak-Magyarországon élősei földbirokat béreltek, földműveléssel foglalkoztak. Az, hogy nemcsak Wigner, Teller és Kármán, de Neumann és Szilárd is felső-középosztálybeli családból származott, azt mutatja, hogy a galíciai eredet zsidóság egy-két generáció alatt ugyanúgy az asszimiláció útjára tudott lépni, mint a német kultúrájú zsidóság. Asszimilá-

ciójuk pontos fokmérője, hogy mind az öt tudós csak laza szálakkal kötődött a zsidósághoz, míg magyar kötődésük erősebb volt.

„A marslakók – Szilárd kivételével – olyan mértékben és intenzitással azonosultak magyarságukkal, hogy az már a nacionalizmus határait súrolta. Nem láttak ellentmondást zsidóságuk és magyarságuk között, ami megfelelt az 1867–1914 közötti boldog békeidő elképzeléseinek. [...] Wigner nemcsak olvasni, hanem szavalni is szerette magyar költők verseit, Neumann imádta a pesti viccet, és végig hiányoztak neki a budapesti kávéházak, Teller halálos ágyán is azt kérte, hogy magyar költők verseit olvassák fel neki és Arany János *Toldijának* hallgatása közben halt meg. Wigner írta visszaemlékezéseiben, hogy: »Hatvan év után Amerikában még mindig inkább magyar vagyok, mint amerikai.«²³

A Bethlen hívévé szegődő Kornfeld Móric, az olyan mecénások, mint Kornfeld Zsigmond, a Hatvany-Deutsch család története, vagy Wignerék példája azt bizonyítja, hogy az asszimiláció gyorsan zajlott le, és a magyar kultúra hamar átvette az első séget a némettől, még ha a német nyelv anyanyelvi szint ismerete és a német kultúra szeretete továbbra is alapkövetelmény maradt. A társá-

21 Nagy valószínűséggel a Trianon utáni zsidóellenes hangulat egyik komponense is az lehetett, hogy a szem előtt lévő zsidóság gyors magyarosodása azt az illúziót kelthette, hogy az ország távolabbi területein élő nemzetiségek is hasonló folyamatot mennek keresztül. Miután a nemzetiségek a világháborút az elszakadásra használták fel, ez bizonyos, az antiszemitizmusra fogékony

csoportokban felkelhette a gyanút, hogy a zsidóság asszimilációja sem szinte. Ld. Peremiczky Szilva: Irodalom és antiszemitizmus. In: Jeney Éva – Szegedy-Maszák Mihály (szerk.): A kultúra átváltozásai – Kép, zene, szöveg. Budapest, Balassi Kiadó, 2006. 347–398. old.

22 Hargittai: i. m. 20. old.

23 Uo. 310. old.

dalmi asszimiláció mellett²⁴ megvalósult a kulturális asszimiláció is, s ez abban is megnyilvánul, hogy a zsidó polgárság tagjai hamar a legnagyobb mecénások, általában véve a kultúrafogyasztók és kultúraalkotók közé emelkedtek. Jakov Katz²⁵ szerint, mivel a kialakulófélben lévő középosztályhoz tartozó zsidóságnak nem volt saját életformája, a nemesi rangúakhoz igyekeztek hasonlítani (bár a nem zsidó társadalom számára gyakran még kikeresztelkedésük után is zsidók maradtak). A nemességbe való törekvés (sehol nem kapott annyi zsidó eredetű család nemesi rangot, mint Magyarországon) egyik lényeges attribútuma a mecénási tevékenység, valamint az aktív színház-, opera- és koncertlátogatás. A mecénatúra intézménye természetesen nagyon jól belesimult a zsidó hagyományba, hiszen a hagyományos zsidó közösségekben *micve* volt a tanházak, a bócherek, rabbik, azaz a tudomány támogatása, és a zsidó történelemből számtalan híres mecénást ismerünk a 11. századi Hiszdzaj ibn Sapruttól (912–970) kezdődően Do a García Nasín (1510–1569), Jacob Jacobs Tripsen (1575–1661), Rembrandt mecénásán át egészen a Rothschild családig.

Annak, hogy ez a réteg ne csak mecénásokat adjon a kulturális életnek, hanem létrehozjon egy szerzői életet is, a nyelvi asszimiláció és a nyugati kultúra ismerete is feltétele volt. Az asszimiláció motorjának, „a pesti zsidóság széles rétegeinek műveltsége és magatartása ugyanis nem a lengyelországi, hanem a kelet-közép-európai (német) zsidósághoz kapcsolódott.”²⁶ De a reformkorban meginduló magyarosítás, a Magyarító Egylet munkája gyors sikert hoz: már az emancipáció előtt, 1860 novemberétől a pesti izraelita elemiben a feliratok, több tantárgy nyelve a magyar lesz. Az 1870-es évektől kezdődően egyre több magyarul író költő, író jelenik meg a színen, ami a magyar nyelv anyanyelvi tudását feltételezi, és a német nyelvű zsidó sajtó utolsó mohikánja, a *Der Ungarische Israelit* 1895-ben megszűnik.²⁷ Az irodalom mellett – beleértve a már említett fordítók munkáját is – a zenei élet is élénk zsidó-nem zsidó szimbiózisról tanúskodik. A zsidó zenészek (Arányi Jelly, Geyer Stefi) többek között Bartók, Kodály külföldi népszerűsítésében is nagy szerepet játszottak.²⁸

A magyar kultúrához való asszimilálódás és a német kultúra visszaszorítása a magyar zsidóságon belül ugyanolyan követelmény

24 Gyáni, Chorin Ferencet alapján, aki arról számol be, hogy a zsidótörvények alatt a részvények többségét keresztény családtagok kezébe adták, leszögezi, hogy a stróman-rendszer azért terjedhetett el, mert a vegyesházasság rendkívül gyakori volt, ami szintén az asszimiláció előrehaladottságát bizonyítja. Ld. Gyáni: Az újra felfedezett polgári múlt, i. m. 18–19. old.

25 Katz, Jakov: A magyar zsidóság kivételessége. In: Varga László (szerk.): i. m. 31–39. old., itt 36. old.

26 Vörös Károly: A budapesti zsidóság két forradalom között, i. m. 45. old.

27 Uo. 50. old. A lap megszűnése szinte szimbolizálja

Komoróczy megállapítását, hogy az asszimiláció folyamata gyakorlatilag három nemzedék alatt megy végbe. Ld. Komoróczy Géza: i. h.

28 A zsidóság szerepéről a magyar zenei életben ld. Frigyesi, Judit: Jews and Hungarians in Modern Hungarian Musical Culture. In: Studies in Contemporary Jewry An Annual IX. Jerusalem, New York, Oxford, The Avraham Harman Institute of Contemporary Jewry – The Hebrew University of Jerusalem – Oxford University Press, 1993. Bartók és a zsidóság kapcsolatáról: Junger Ervin: Bartók és a zsidó diaszpóra. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1997.

volt, mint a nem zsidó társadalmon belül. Ezekkel a törekvésekkel Mahler az Operaház falain belül kétszeresen is szembesült mint zsidó és mint a német zene talaján nevelkedő, ráadásul wagneriánus német zeneszáz az alig négy éve felépült dalszínház igazgatójaként. Az Opera új volta szinte szimbolizálta a magyar zene és a magyar operakultúra helyzetét, jelesen azt, hogy nemzeti jellege – szemben az irodalommal – még nem alakult ki igazán. Ekként kellett Mahlernek egyszerre szembenéznie a magyar zsidó alakját szimbolizáló Kiss József által alapított *A Hét* és a nacionalista sajtó támadásaival.

Az Operaház fantomjai

Az 1884-ben megnyílt dalszínház a kontinens legkorszerűbb operaházának számított ezerkétszáz férőhellyel, legmodernebb hidraulikájával. Ebből a szempontból Mahler irigylésre méltó feladatot kapott, és maga a presztízsérték sem volt elhanyagolható, hiszen a Monarchia második fővárosának, azaz második dalszínházának igazgatását bízták rá. Azonban az Opera körüli állandó pénzügyi problémák, a még kialakulatlan vezetési struktúra is a nyakába szakadtak. Már elődje, Erkel Sándor, Erkel Ferenc fia is belebukik a Ház vezetésébe, amelynek problémái – az állandó anyagi nehézségek, a felegyelmезetlen művészek, a közepes zenekar, a sok sztárvendég – Mahler munkáját is végigkísérik. Állandó kritikák kereszttüzeiben állnak a rendszeres többnyelvű előadások,

és újra meg újra visszatér a kritika: az *Opera nem elég nemzeti*.

Az országgyűlési jegyzőkönyvek tanúbizonysága szerint 1888 januárjában két, egy főrendi házi és egy képviselőházi vita is foglalkozott az Operaház helyzetével. A lemondott intendáns, gróf Keglevich István felszólalásában próbálja megmagyarázni az Operaház hatalmas deficitjét.²⁹ Az 1889-es költségvetés egy 245 000 forintnyi állami segílyt és 27 500 forintnyi kamatfizetést irányzott elő az Opera számára. Elmondása szerint ez a szubvenció 1884–85-ben 531 000, 1885–86-ban 308 000, 1886–87-ben 526 000, 1887–88-ban 370 000 forint volt. (Az utóbbi összeg úgy jött létre, hogy a képviselőház az eredetit 34 000 forintra csökkentette.) Mindehhez 662 fizetendőnek kell átlagban számolni, amely népszerű létszám nem képes fenntartani az Operát, így a szubvenció is kevés a működtetéshez. Keglevich rezignáltan állapítja meg: „be kell vallanunk azt, hogy mikor az új operaház épült, két nagy hiba követtetett elő, az első az által, hogy egyáltalán már akkor épült az operaház, a második még nagyobb hiba: a hogyan épült. [...] Azt mondtam, hogy az új Operaház felépítése hiba volt.”³⁰ 1884-ig nem volt önálló operája a fővárosnak, jobbára a Nemzeti Színház játszotta operát is. Keglevich szerint a probléma már akkor jelentkezett, amikor felépült a Népszínház, ez ugyanis megosztotta a fizetőképes keresletet, amin tovább rontott az önálló Opera felépítése.

Keglevich utóbbi érve vitatható, hiszen Budapest ebben az időben egyrészt Párizst imitálta, s a régió Párizsává kívánt válni

29 F. rendi házi Napló 1887–1892. 131–139. old. NB: Az országgyűlési anyagokat Román Zoltán és a Gedeon

– Máthé (ld. alább) is felhasználta.

30 Uo. 135. old.

(gondoljunk csak a Champs Elysée és a Concorde tér mintáját követő, a Hősök terebe torkolló Andrassy, akkor még Sugárútra), másrészt Bécshez, a birodalmi fővárosokhoz kívánt presztízsokból felenni, harmadjára Chicago mellett a világ legdinamikusabb városa volt. Egy ilyen város egyszer nem engedhette meg magának, hogy az arisztokrácia által leginkább preferált művészeti ágak ne szenteljen külön épületet. Ettől függetlenül az Opera pénzügyi helyzete valóban kétségbeesett volt, ahogyan az 1888. január 27-én lefolyt vitából is kiderül.³¹ Vadnay Károly képviselő szintén a kiadások csökkentésével illusztrálta, hogy a budapesti Opera költségvetése magasabb, mint a párizsié, de az elsődleges problémát az intendánsi rendszerben látja. Emlékeztet, hogy tizennégy éve, Szigligeti Edével együtt jelezte, hogy ez az intézmény legfeljebb az udvari színházaknál indokolt, mert az intendánsok általában inkább dilettánsok. Helyette az adminisztratív francia modellt ajánlja – szakértő igazgatót, és az adminisztratív feladatokat ellátó hivatalt. Szerinte az Operaház működésére a tervszerűtlenség jellemző, és két lehetőséget lát: a bezárást vagy idegen vállalkozó bevonását kemény feltételekkel, amelyekbe beletartoznak a magyar nyelvű előadások is. Ezt az utóbbi álláspontot támogatta Pázmány Dénes is, azzal az indoklással, hogy mivel a konzervatóriumi oktatás is csak most indul fejlődésnek Magyarországon, sok az idegen énekes, zenész, vagyis mintegy 20–50 év

kellene ahhoz, hogy tényleg kialakulhasson a nemzeti operajátszás.

Az új intendáns, Beniczky Ferenc mindenestre tervezetet adott át a belügyminiszternek, aki annak alapján jelentést terjesztett be.³² Az iratokból kiderül, hogy Beniczky utasítást kapott, hogy a két színház (a Nemzeti Színház is az ellátása alá tartozott), de főként az Opera 1888-as költségvetését próbálja úgy átdolgozni, hogy az tartható legyen, valamint terjessze be az 1889-es költségvetést, „mely a pénzügyi bizottság által maximálisnak jelzett állami segélyezés keretén belül mozogva, normális budgetnek tekintethessék”.³³ A tervezetből kitűnik, hogy míg 1887-ben a hiány mértéke elérte a 154 085 forintot, a hiányt folyó évben 90 790 forintra, 1889-ben pedig 35 300 forintra próbálják lefaragni. Közgazdasági szempontból az első évre tervezett összeg mintegy 65 000 forinttal volt kevesebb, a második évre beütemezett összeg az 1887-esnek kevesebb mint negyedére és az 1888-asnak majdnem harmadára csökkent. Ez igen csak merész „reformot” jelent. Azonban a hiány ilyen mértékű lefaragása aligha mehetett – divatos kifejezéssel élve – megszorító intézkedések bevezetése nélkül, amelyek főleg két pontot érintettek: a szerződések felülvizsgálását és kevesebb külföldi sztárekes meghívását (csak kivételes szükség esetén); ez a két momentum gyűjtőpontja lesz a Mahler-elleni intrikáknak éppen úgy, mint a sajtó és időnként a közönség berzenkedésének is a szép hangok hiánya miatt. Emellett a színházi idény tíz hónapról nyolc-

31 Országgyűlési Napló 1887–1892. 258–274. old.

32 Képviselőházi Irományok 1887–1892. 242. sz.

160–179. old.

33 Uo. 160. old.

ra csökken. Az elbocsátások érintették a személyzetet és a m vészeket is, valamint a díszletekre és a jelmezekre is kevesebb pénz jutott.³⁴ Ezzel együtt megemelkedtek egyes fizetések, köztük az igazgatói is.

Az Országgy és egy évvel kés bb, 1889. május 10–11-én tér vissza az Opera és a Nemzeti Színház ügyeire. Ekkor már vége felé közeledik a Beniczky-Mahler páros els évadja. Sokatmondó, hogy a másfél éve még oly pesszimista, s az intendánsi rendszert oly hévvel támadó Vadnay, bár változatlanul osztorozza a rendszert és óv a túlzott optimizmustól, nemcsak hogy elismeri, hogy az Opera pénzügyi helyzete jelent sen javult, hanem kijelenti: „[...] a kormánybiztos úr szakért és serényen m köd igazgatót szerz dte-tett.”³⁵ Kellemetlen közjáték annak a Komlóssy Ferencnek a közbeszólása, akit másnap maga Baross Gábor belügyminiszter is rendreutasít. Komlóssy ugyanis a fenti idézetre közbeveti: „Zsidó!”³⁶ Ekkor még megjegyzése visszhangtalan marad. Vadnay nehezményezi, hogy az évad nyolc hónapra zsugorodott, amit „önbizalmi deficitnek”³⁷ nevez, és figyelmeztet, hogy a létszám leszállítása csak akkor orvosolja a bajokat, ha megfontoltan viszik véghez, mert a személyzet hiánya éppen akkora gond lehet, mint a fölöslege. Ami számunkra ebb l a vitából re-

leváns: Mahler m kódését láthatólag a politika elfogadja, még az Opera m kódésével és m ködtetési szisztémájával szemben rendkívül kritikus Vadnay is.

Az egyetlen Mahler-ellenesnek mondható politikai megnyilvánulásra a másnapi ülésen kerül sor. A szintén kritikus Pázmándy igyekszik leszögezni, hogy az igazgató (azaz Mahler) tehetségét nem vonja kétségbe, viszont idegen, szerinte száz (!) voltát kifogásolja.³⁸ Pázmándy megjegyzése önmagában nem tekinthet igazi támadásnak, különösen nincs antiszemita éle. A vita akkor élesedik ki, amikor Fenyvessy Ferenc védelmébe veszi válaszában a m kódési szisztémát. Felszólalásában, „jobb és balfel l is helyeslést l” kísérve határozottan kijelenti: „Igenis, sajnos, de úgy van, ez az els nem magyar ajkú director lesz az, a ki az operaházat magyar niveaura fogja emelni. [...] és kieszközölte azt, a mi eddig nem történt meg soha, hogy saját er inkkal vagyunk képesek egy oly nagy és nehéz m vet, mint Wagner Nibelungen trilógiáját el adni.”³⁹ Ezt a kijelentést azonban megelőzte egy pengeváltás Fenyvessy, Komlóssy és Visi Imre között. Fenyvessy Vadnayék azon érvére, hogy egyetlen Opera sem kap ilyen jelent s szubvenciót, így reagált:

34 Uo. 163. old. A táblázat szerint, az intendatúra létszáma 8 helyett 6 lesz, a gazdasági osztályé 17 helyett 13, a m vészeti adminisztrációé 19 helyett 13, a magánénekesek száma 38 helyett 27. A jelentés azt is megjegyzi, hogy például 1886-ban volt olyan énekesn , aki a szerz désében foglalt 30 fellépés helyett ötöt, 1887-ben pedig kett t teljesített. Az elbocsátások érintették a tánckart, a zenekart és ld. 32 sz. lábjegyzet – Beniczky jelentése az énekkart is.

35 Országgy lési Napló 1887–1892, XI/239. országos

ülés. 289. old.

36 Uo.

37 Uo.

38 Országgy lési Napló 1887–1892, XI/240. országos ülés. 305. old.

39 Uo. 306. old. Fenyvessy egyébként kritizálja Mahlert a sok próba és azon gyakorlat miatt, hogy egyes m veket a balettek miatt megcsönkítanak. Ekkor még divott az a szokás, hogy egy este egy hosszabb balettet és egy rövidített operát t znek m sorra.

„[...] Párisban, Berlinben, Londonban stb. milyen óriási nagy társadalmi factor van, a mely rendes színházlátogató. Elfelejtí, hogy minálunk kik járnak színházba? Nálunk absolute nincs nagy színházakat folyton fentartó társadalmi factor. Nálunk az aristocratia oly kevés számmal van jelen Budapest városában és azok közül is oly kevesen járnak, hogy ezeket a színház járó, a színházféntartó elemek közé sorozni nem lehet. Nálunk a középosztálynak – ez tény – nagy része a gentryk eljárnak igenis a nemzeti színházba, az operát – nem tudom a magyaroknak véreben van-e ez – nem szeretik s épen az az ellem, a melyet annyira szeretnek gáncsolni, épen a zsidóság az, a melynek köszönhetjük, hogy az opera a mostani nehéz válságában is fentartja magát.”⁴⁰

Mire Komlóssy közbeszól: „Az aristocratia pedig épen azért elmarad.” Visi Imre: „Dehogy marad, de Komlóssyt még nem láttam ott.” Később Komlóssy felszólalásában vágott vissza Visinek:

„Megmondom, t. ház, hogy miért nem járok én operába [...] nem juthattam másként hozzá [ti. jegyhez], mint úgy, hogy ha az árat háromszorosan fizettem volna meg. [...] Másrészt [...], ha élvezni akarok, elmegyek akár a Rombach-utcza, akár a dohány-utcza zsinagógába és ugyanazt fogom hallani ott díj nélkül. [...] Különös, t. ház, hogy míg más igazgatók voltak, nem akadt ember, a ki m ködésüket feldicsérte volna, végre megjött a Messiás a jelenlegi

zsidó igazgató személyében, és a magyar közönség hajlandó elhinni, hogy ez az ember, a ki sohasem volt magyar, magyarrá és nemzetivé fogja tenni operánkat. [...] nem magyar nemzetivé, hanem zsidó nemzetivé fogja tenni. [...] az aristocratiának van érzéke a magyar művészet iránt és nem akar abból a zsidó légkörből szívni, mely az operaházban van.”⁴¹

Komlóssy felszólalása talán a legdurvább politikai támadás volt Mahler ellen, de a helyzetet jól jellemzi, hogy antiszemitizmusának nem akadt követője. Maga Baross Gábor belügyminiszter mint „katolikus ember” utasítja vissza Komlóssy „ízléstelenségét”.⁴²

Komlóssy viszontválaszában zsidóbaráttnak nevezi a minisztert, aki mögött a „Szentlélek szerepét Wahrmann Mór játszsza”, majd azt állítja, hogy az Operában százötven zsidó van alkalmazásban. A választ a képviselők zúgolódva fogadják, és az elnök ekként utasítja vissza: „A képviselő úr ebből az antisemitizmussal különben semmi összeköttetésben sem lévő dologból antisemiticus vitát kezdett. Megvallom, ha én hallottam volna, akkor, a mikor beszélt, hogy zsinagógáról beszél, megjegyzésemet megtettem volna.”⁴³

A fenti közzjáték nem azt bizonyítja, hogy a korabeli magyar politikai elit mentes volt az antiszemitizmustól, hanem azt, hogy az Opera és Mahler ügyében csak kevesen voltak azok, akik Mahler zsidó voltát akadálynak látták volna abban, hogy nemzeti operát teremtsen. Láthatólag németisége nagyobb problémát jelentett, de ez sem akkorát, hogy a

40 Uo.

41 Uo. 308. old.

42 Uo. 309–310. old.

43 Uo. 312. old.

szakmai szempontok ne kerekedtek volna felül. Ennek köszönhetően Mahler munkásságát Komlóssy kivételével mindenki elismerte. A sajtó és a művészeti élet berkeiben már több ellenérzéssel kell szembenéznie, de úgy tartott, hogy ezek politikai érdekei ellen irányult. Arra semmilyen jel nem utal, hogy Mahler ellen politikai támadások indultak volna, a sajtó egyes Mahler-ellenes cikkei mögött politikusok álltak volna, még akkor sem, ha néha politikai ideológiák inspirálták őket.

Az Opera művészeti életéről Román Zoltán munkája szolgál érdekes statisztikákkal.⁴⁴ Ezek szerint az Operaház fennállásának első éveiben, a Podmaniczky-intendatúra alatti időszakban 43 opera és 8 balett került színpadra 286 előadáson. Ebből 1152 előadás francia mű volt, 102 olasz, 67 német, és 45 magyar. A leggyakrabban játszott szerző Verdi volt (6 opera, 44 előadás), ezt követte Erkel (3/37), Meyerbeer (5/36), Bayer (1/29), Wagner (2/18), Gounod (1/18), Rossini (2/15), Donizetti (3/14), Delibes (2/14), Halévy (1/12), Ponchielli (1/11), Mozart (2/6), Goldmark (1/6).⁴⁵ Az adatok azt bizonyítják, hogy olasz–francia túlsúlyról beszélhetünk, összhangban a német kultúra háttérbe szorítására tett kísérletekkel. Mahlerrel szemben nem is annyira elvárás, mint inkább félelem fogalmazódott meg azzal kapcsolatban, hogy

talán „németesíteni” akarja az operát, amit esetleg a teljes *Ring* bemutatójára tett kísérlet sokakban megerősített. Mivel a nemzeti jelleget csak Erkel operái képviselték, egyfelől érthetővé válik, hogy miért nehezedett nyomás Mahlerre a magyar művek bemutatásával kapcsolatban, másrészt viszont Mahler álláspontja is érthető, hogy olyan műveket igyekezett színpadra állítani, amelyek szerinte megfelelnek a művészi színvonalat képviseltek. Így állandó konfliktus feszült két, egyszerre belső és külső igény között. Az egyik a nemzeti opera megteremtésének kísérlete, amit Mahler a magyar nyelvű előadások szorgalmazásával is megpróbált el segíteni, annak ellenére, hogy egy idő után hiányoztak számára a német nyelvű előadások, a másik a megfelelő művészi színvonal biztosítása. A két törekvés gyakran ütközött: Mahler ezért mutatta be a *Ring* első két darabját, Mozart operáit, és ezért nem mutatta be Szabados Károly *Viora* című balettjét.⁴⁶ Ezzel viszont támadásokra adhatott okot.

Mahler Budapesten

Mahler tehát komoly elvárások fogadták Magyarországon: teremtsen nemzeti operát, amely méltó a kontinens vezető operaházaihoz, de lehet legelőször a magas színvonalat „hazai” érdekekkel érje el, úgy, hogy közben le-

44 Román, Zoltán: *Gustav Mahler and Hungary*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991.

45 Uo. 34. old.

46 Az említett balett bemutatásának elmulasztása már-már átokként nehezedett Mahlerre, még a Gedeon – Máthé szerzőpáros is rendszeresen felrója Mahler-monográfiájában – igaz, nem szakmai, hanem taktikai okokból. Ld. Gedeon Tibor – Máthé Miklós: *Gustav Mahler*. Budapest, Zeneműkiadó,

1965, például 182. old.

A szakirodalom nem nagyon talál magyarázatot arra, hogy Mahler miért ödzkodott az évek óta bemutatásra váró balett első, de valószínűleg, hogy a művészi értékeit nem találta megfelelőnek. Mivel a balett azóta sem része a repertoárnak, nem lehet megítélni a művészi színvonalát, és persze azt

46 sem, hogy későbbi bemutatójakor mi indokolhatta a korabeli közönség reakcióit.

faragja a színház költségeit. Mahler személye az igazgatói poszton els pillantásra meglepőnek tűnik, hiszen némileg ironikus a német kultúrában szocializálódott, szinte csak a német repertoárt ismerő, magyarul nem tudó személyt látni az opera nemzetivé tételét, azonban zsidó volta beleillik a *fin de siècle* Budapest kulturális életébe. Mahler a közép-európai, az asszimilációt a végletekig megvalósítani vágyó zsidó réteg képviselője, akit a cionizmus teljesen hidegen hagyott. Ahogyan a Mahler-ünnep alkalmával 2006. szeptember 8-án elhangzott előadásában Szegedy-Maszák Mihály is utal rá, Mahler a nemzeti mozgalmak iránt általában érzéketlen volt.⁴⁷ Ez egyúttal azt is jelenti, tette hozzá, hogy miként a *Dalibor*, úgy Erkel zenéje sem nyerhette el tetszését. A zsidó nemzeti törekvések mellett láthatólag a zsidó kultúra egésze sem fejtett ki rá hatást. Levelei alapján katolizálása nem annyira karrierjét, mint teljes asszimilációs szándékát reprezentálja – asszimilációját a német kultúrába:

„Ha a *Daliborról* azt nyilatkozta, hogy Smetanát megbénította szakmai képességének hiánya és cseh származása, mely elvágta tőle az európai művelést, aligha lehetett jobb véleménye Erkel zenéjéről, s ha ehhez még hozzá számítjuk azt, mennyire föltétlenül csodálta Wagnert, máris adva van két olyan tényező, amely a magyar közönség

nem lebecsülhet részének ellenérzését keltette föl. Az sem valószínű, hogy Mahler komolyan számolt volna az osztrák nemzeti azonosság létével. Talán nem volna helyes azt hangoztatni, hogy ellenezte a nemzetiségséget. Inkább azt lehet mondani, érzéketlenség mutatkozott vele szemben.⁴⁸ [...]

A huszadik század közepe óta érthető egyre többeket foglalkoztat az a kérdés, mennyiben érezte magát a zsidó közösség tagjának. Nehéz volna elhallgatni, hogy a tudósok olykor találgatásokkal pótolják az alap kutatást. Egyetlen példára hivatkozva, Salomon Sulzer (1804–1891) bécsi kántor ötvenéves tevékenységének megünneplését egy értekezés követező indoklással tekintette fontosnak a zeneszerző fejlődése szempontjából: »elképzeltetlen, hogy Mahler nem vett volna részt az ünneplésben.«⁴⁹

Feleségének írt leveleiben Mahler a fajra vonatkozó elméletek képtelenségét azzal bizonyítja, hogy semmi közösséget nem érez a lengyel zsidókkal, és a Monarchia zsidó értelmiségének egy részét talán az is elidegeníthette, hogy Hanslick nagyon elítélte az írt zenéjét. Noha az önrombolásnak kortársai közül Otto Weininger által is képviselt változata vagy bármiféle önostorozás távol állt tőle, azonosította magát Mime alakjával

47 Szegedy-Maszák Mihály: Feszültség, vagy összhang: Mahler és a magyar szellemi élet. Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): A magyar irodalom története. Budapest, Gondolat, 2007; Előadás Mahler és a magyar szellemi élet – tudományos szimpózium keretében Budapesten, 2006. szeptember 8-án. Az idézetben hivatkozott munkák: De la Grange, Henry-Louis: Mahler:

Volume One. Garden City, NY, Doubleday and Co., 1973; Karbusický, Vladimír: Gustav Mahler's Musical Jewishness. In: Barham, Jeremy (ed.): Perspectives on Gustav Mahler. Aldershot, Hants, Ashgate, 2005. 195–216. old.

48 De la Grange: i. m. 455. old.

49 Karbusický: i. m. 198. old.

– miközben rá jellemző módon egyáltalán nem bírálta Wagnert, sőt dicsérte, amiért a szöveggel és a zenével »oly okosan« figurázta ki a zsidók »kicsinyes értelmességét és mohóságát«. ⁵⁰ [...] 1897-ben kikeresztelkedett és házassága révén is a nem zsidó közösséghez kívánt csatlakozni. Úgy is lehet fogalmazni, hogy saját sorsát az asszimiláció jegyében fogta föl.”

Inkább csak gondolatkísérlet, de a pesti zsidóság gyors magyarosodása tudat alatt azt sugallhatta, hogy ugyanilyen gyorsan képes Mahler magyarrá varázsolni az Operát. Mahler érzéketlensége a nemzeti törekvésekkel szemben mindenképpen disszonanciát keltett, de Mahler tisztában volt az elvárásokkal, és többször is hangot adott annak, hogy az elvárásokat tiszteletben tartja, s igyekszik teljesíteni, s ezzel meggyőzte a politikai körök, a közönség túlnyomó, valamint a művészeti élet és a sajtó jelentős részét is.

A rendelkezésünkre álló források alapján Beniczky mindenképpen külföldit és karmestert akarhatott az Opera élére. Ezt bizonyítja, hogy az első komoly jelölt Nikisch Artúr volt, aki azonban éppen a zavar miatt nem vállalta. Nikisch jelölése azt támasztja alá, hogy a szakmai szempontok mellett művészeti politikai és kapcsolati szempontok is szerepet játszottak. Beniczky olyan szakembert igyekezett találni, akinek tapasztalatai vannak, kellően képesen agilis, jó kapcsolatokkal rendelkezik, és független a hazai művészeti csoportoktól. Ezeknek a kritériumoknak Mahler

megfelelt. Beniczky Mihalovich Ödöntől, Popper Dávidtól és Guido Adlertől kért tanácsot, akik Mahlert javasolták, de magának Beniczkynek is imponált a huszonnyolc éves Mahler lelkesedése és *A három Pinto* átadalmazása, amellyel Mahler elszökött a köztudatba „zeneszerzőként”. ⁵¹

Mahler lelkesedése érthető, hiszen presztízszempontból nagyot lép elre (és később, amikor a bécsi opera élére aspirál, budapesti működése sokat nyom a latban, akárcsak Beniczky és Apponyi gróf ajánlása, akik Mahlert szintén budapesti működésének ismeretében tudják nyugodt szívvel ajánlani), ⁵² és prágai karrierje is végéhez közeledik, miután összevész támogatójával, Angelo Neumann-nal. Sajtóbeli fogadtatása kedvezően mondható, bár úgy tűnik, neve ismeretlenül cseng. Általában csak a kinevezés tényét közlik. Első interjúja a *Budapesti Hírlap* október 7-ei számában szimpátiát kelt. Ebben a nyilatkozatában Mahler furcsállja, hogy Magyarországon nem lát törekvést a nemzeti operára, s kijelenti, hogy harcot indít a többnyelvű előadások ellen, és közös munkára törekszik a Mihalovich vezette Zeneakadémiával. Az Operaházban kicsit fagyosra sikerült fogadtatás során Erkel Sándorról pozitívan, az Operaház gárdájáról pedig mint becses művészi anyagról nyilatkozott.

Mahler első nyilvános szereplései során pontosan azt mondta, amit a közönség, a sajtó hallani kívánt; mai kifejezéssel élve tökéletesen kommunikált. Az első sajtóreakciók meglepően egyöntetűek és kedvezőek, ahogy

50 De la Grange: i. m. 482. old.

51 Ld. Blaukopf, Kurt: Gustav Mahler. Budapest, Gondolat Kiadó, 1973. Gedeon és Máthé szerint

Hubay Jenő is felvetette Mahler nevét.

52 Uo.

az alábbi idézetek bizonyítják. „Friss légáramlat” – írja Zöldi Márton az *Ország-Világban* – és majd a jövő dönti el, hogy „a reform szelleme vagy légvonat” ez a friss szellő. „Nem diplomata – jellemzi Herzfeld Viktor a Zeneakadémia tanára, kritikus – nem a szalonok embere – céltudatos, tisztán látó és erős akaratú.” A *Zenelap* és a *Kis Újság* hangja fanyalgó, de a legtöbb lap óvatosan optimista.⁵³ Kimondatlanul is megfogalmazódik az elvárás, hogy a problémákat Mahler szüntesse meg. A leggyakoribb panaszok: a sok drága vendégművész szerepeltetése, ami annyira elkényezteti a nézőket, hogy már csak a nagy nevekre ülnek be, illetve a gyakori műsorváltások. A művészeti élet fogadtatásáról egy német nyelvű lap⁵⁴ számol be. Az általa „Apostolok Úrvacsorájának” titulált vacsorán a lap szerint Mahler ismertette terveit (zenekar süllyesztése a zenekari árokba, nyitány nélküli csend), amit a műpártolókból, művészekből álló asztaltársaság szimpátiával fogadott. Ellenben a *Zenelap*, amely később is Mahler legádázabb ellenfeleinek egyike, szinte rögtön feszültségre kezd szuttogni. A pletyka szerint Mahler megfenyegette a zeneszeket, hogy ha engedetlenek, elküldi őket, és katonazenekart fog szerződteni, míg nem hozat Berlinből egy komplett zenekart.

A zenekar eredendően ellenszenvvel fogadja Mahlert, különösen azért, mert elődje, Erkel Sándor nagyon népszerű volt. Mahler szigorú, időként diktatórikus stílusa csak tovább fokozta az ellenszenvet. Való igaz, Mahler tényleg keményen dolgoztatta a ze-

nekart, de az a tény, hogy a kritika Mahler érkezése előtt rengeteget panaszkodott a zenekar slendrián játékára, a zenekar panaszát nem teszi jogossá. A Mahler-ellenes operai intrika mindenesetre a zenekari árokból indul, a *Volksblatt* című lap információi szerint egy bankban dolgozó költő, egy brácsás és egy hegedős készült puccsra Mahler ellen. Hogy az összeesküvés-elmélet íz pletyka mennyire igaz, arról nincsenek hírek, a hangulatot azonban maga a pletyka is mindenképpen pontosan jellemzi.⁵⁵

Mahler első komoly megmérettetése a *Rajna kincse*nek bemutatója 1889. január 26-án. A premier a szó szoros és átvitt értelmében is tüzes fogadtatásban részesült: előadás közben lángok törnek elő a sűgőlyukból, de Mahler rendíthetetlenül tovább vezényelt. A siker, akárcsak a másnapi *Walkür*-bemutatón, óriási – Mahler babérokoszorút kap, éljenzik. Úgy tényleg, Mahlernek sikerül a nagy feladat, a nemzetközi színvonalú nemzeti opera létrehozása. Az opera német ugyan, de Mahler magyar fordítást készíttetett, a *Ring* első két darabja magyarul szólal meg, a zenekart és az énekesgárdát sikerül csapattá kovácsolnia, igaz, ennek nagy ára volt: novemberben nyolcvan próbát írt ki, 10⁰⁰–15⁰⁰ óra között, ami komoly zúgolódásokhoz vezetett. A színpadi játék Újházi Ede érdeme, akit Mahler gyakorlatilag az első napokban játékmesternek szerződtetett.

A *Ring* bemutatóját megelőzően Mahler több szerencsés húzása, mint például a nagy sikert

53 Gedeon – Máthé: i. m. 67–68. old.

54 Uo. 69. old. A szerzők nem adják meg a lap címét, csak azt, hogy annak „Pesti Élet” című mellékletében jelenik meg a hivatkozott írás.

55 Uo. 89–90. old. Ugyanebben a cikkben jelent meg az a pletyka, hogy német rendezők akarják szerződteni.

arató *Babatündér* című gyermekbalett bemutatása vagy Erkel Ferenc 50 éves karmesteri jubileumának megünneplése. A sajtóban már a bemutató előtt izgatottan találgatják, hogy milyen újításokat vezet be Mahler a bemutatón. A kiszivárgott hírek arról szólnak, hogy a függöny két oldalt fog szétmenni, a zenekar nem lesz látható, és a rendezés Bayreuthot idézi mítosz- és meseszter segítségével. A *Budapesti Szemlé*ben a magyar zenekritika atyja így ír:

„Wagner *Nibelung*-tetralógiájára nálunk nem éppen kedvező a talaj. Egy homo novus bátorsága és Wagnerbe vetett értelem hite volt szükséges, hogy a mi elriasztott és mészárosi tradíciókban szököző operaközönségünk előtt, mely a *Mesterdalnokok*at visszautasította, a *Rajna kincsével*, és a *Walkürrel* merjen megjelenni.”⁵⁶ [...]

„[Mahler] fiatal, erélyes ember, ki testesül-lelkeztül zenésznek látszik. Nem lehet eléggé elismernünk azt a mészárosi ambíciót, melyet a nehéz mészárosbetanításában mutatott. Hogy az előadásnak stíljú volt, az az érdeke, ki a zenekaron is úgy uralkodott, mint Alberich a maga törpéin. Hanem Mahler úrra még nehezebb munka is vár, mint egyes opera betanítása. [...] Weber, Schumann, Maeschner operái hiányoznak a mészárosi soron; Mozart operáiban pedig derék reborúra énekelnek, előadásukban nélkülözzük egy finom érzék zenész vezetését, útmutatását. S ha reméljük, hogy egyoldalú Wagner-kultuszt nem fogadni [...], a *Mesterdalnokok*

füllevenítését mégis megkísérelhetné. [...] A közönség Mahler urat bátorítólag fogadta. Az első előadás tapsai nagy részben tisztelet és az előadókat illeték.”⁵⁷

Péterfy a *F városi Lapok* hasábjain is (mely lap három kritikát is közöl) ír egy recenziót: „Egész új szellem lengte be operánkat” – írja. A *Pester Lloyd* gratulál Beniczkynek a választásához. A diadalt csak az egyik állandó Mahler-ellenes orgánus, a *Kis Újság* (a másik kettő a *Hét*, illetve a *Zenelap*) fogadja fanyalgással, a fanyalgás oka éppen a németesítéstől való félelem. A lap felháborodik, hogy Mahler a pángermán Wagner operáit mutatja be, és valószínűleg ezek miatt a hangok miatt késik és marad elővégül a *Siegfried* és *Az istenek alkonya* bemutatója.

A *Ring* sikere után azonban két nehéz hónap következik. A magánéleti tragédiák és problémák mellett (szülei halála, Justi húga összeomlása, mészáros tét) a már említett kettő nyomás is újra és újra Mahlerre nehezedik. A legtipikusabb véleményeket és megnyilvánulásokat Mahler ténykedésével kapcsolatban két csoportba sorolhatjuk. Az első csoportba tartoznak a mészárosi sorpolitikájával kapcsolatos kritikák, amelyek hol a sok német, hol a sok olasz operát nehezítik, máskor viszont a kevés magyar bemutató, különösen a Szabados-balett bemutatójának elmaradása miatt berzenkednek. A második csoportba tartoznak a belső operai intrikák körébe tartozó személyi jellegű problémák, köztük azok a vélemények is, melyek egyrészt a sok vendégmészáros vészt róják fel, más-

56 Wilhelm András (szerk.): Péterfy Jenő zenekritikái. Budapest, Kortárs Könyvkiadó, 2002. 212–213. old.

57 Uo. 219. old.

részr l hiányolják a szép hangokat. Zeneszerz ként viszont kevésbé foglalkoznak vele, ami nem meglep , hiszen Budapesthez egyedül az *I. szimfónia* kudarcra köthet . A szimfónia 1889. november 20-ai bemutatóját hatalmas várakozás el zte meg, s Mahler joggal bízhatott a sikerben, hiszen egy héttel el tte a magyar közönség kedvence, Bianchi Bianca által el adott három dalát a publikum jól fogadta. A bemutató el tt sokan találgattak, hogy Mahler szimfóniáján Brahms vagy Liszt hatását lehet-e majd észrevenni, vagy esetleg csehországi zenei emlékeib l táplálkozik.

A fogadtatás Mahler, a közönség és a kritika számára is nagy csalódás. Bár némi langyos sikert elért a m (amely azonban *nem* azonos az általunk ismert, és Mahler által kész bb véglegesített változattal), de ez a langyos fogadtatás – amit egy kit n hangulatú f próba el zött meg – még inkább kiemelte a kudarcot. A m eleje, a karmesteri munka volt az, amit a közönség és a kritika is pozitívan ítélt meg. Ezt leszámítva a kritika méltatlankodott, a gyászindulót paródiának tekintették, s olyan karikatúra is megjelent, amelyen Mahler kócosan háziállatokat fúj ki egy nagy kürtb l, miközben egy barátja a kisbíró dobját püföli, és a hallgatók hanyatt esnek rémületükben. A karikatúra a maga képi eszközeivel pontosan kifejezi, hogy a szimfóniát a kritika és a közönség nagy része egyszer hangzavarnak hallotta. Az egyik lap epésen megjegyzi: „Mindig szívesen látjuk Mahlert – feltéve, ha nem a saját szerzeményeit vezényli.”⁵⁸ Vitriolos szavak, de azért érezhet bennük a Mahler karmesteri munkája iránti tisztelet, tehát a m kritikája elle-

nére sem érezhetjük rosszindulatúnak. A Mahler iránti jóindulatot jelzi az is, hogy több kritika elmorfondírozik azon, hogy talán a túlzott elvárások miatt okozott csalódást a m , és inkább a mesterségesen felszított várakozás felel sejt okolják a kudarcért. Egyetlen kritika pedig, a *Neue Freie Presse* hasábjain, megérezte, hogy az esetleges hibák ellenére sem egy amat r muzsikusz kísérletér l van szó. Eredeti, mélyen gondolkozó muzsikusként, a darabról pedig az új zeneirodalom legfigyelemreméltóbb alkotásaként ír.⁵⁹

Mahler csalódottan és rosszul fogadta a kritikákat, de talán éppen azért, mert érezte, hogy a kritikák nem a személye ellen szólnak, nekiállt a szimfónia átdolgozásának. Azonban a végs változat csak 1899-ben készült el. Budapesten Mahler, a zeneszerz nem ért el sikert, de nem is vallott igazán kudarcot, s t, a *Neue Freie Presse* kritikája azt bizonyítja, hogy letette névjegyét, és azt a névjegyvet kevesen bár, komolyan vették.

Az operaigazgató Mahler m ködését a különféle elvárások közötti lavírozgatás, a személyes ellentétek jellemzik. Legjelentesebb m sorpolitikai döntései – a *Lohengrin* új betanulása, a Mozart-operák új bemutatása, a *Ring* els két darabjának színpadra állítása, és a *Parasztbecsület* els , Olaszországon kívüli premierje a néhány negatív visszhang ellenére nagy sikernek nevezhető. A *Ring* „csonka” maradt, de ennek valószínűleg nemcsak a német szellemiség miatti tiltakozás volt az oka, hanem Mahler távozás is – nem tudhatjuk, hogy maradása esetén színpadra állította volna-e a tetralógia másik két darabját vagy sem. A *Parasztbecsület*

58 Uo. 70. old.

59 Gedeon – Máthé: i. m. 140. old.

premierje után is elhangzott a kritika, hogy „a legkisebb olasz zeneszerzővel is többet foglalkozik a magyar királyi opera, mint a legnagyobb magyar zeneszerzővel” – írja az *Egyetértés*.⁶⁰ Viszont a *Budapesti Hírlap* lelkesedik, az operát „tisztza zenei gyönyör - ségként méltatja.”⁶¹ A *Don Giovanni*,⁶² a *Figaro* esetében szinte nem is hallani kritikát, csak szinte elismerést, méltatást. „Amint intézet fennállása óta még nem került opera ilyen mintaszerű felállásban színpadra” – írja az egyik kritika.⁶³ Hasonlóan sikeresnek bizonyulnak olyan, manapság már feledésbe merült darabok, mint Maillart *Villars dragonyosai* című operája, valamint Sztojanovics Jenő és Steiger Lajos balettje, az *Új Rómeó*, vagy a *Csárdás* című balett (szintén Sztojanovics az egyik szerző). Az utóbbi érdekessége, hogy Sztojanovics Jenő lesz Mahler egyik legdühödtőbb kritikusa.

Legvitatottabb döntései közé tartozott az ominózus *Viora*-balett be nem mutatása, Marschner *Templomosa és zsidója* című operájának, valamint Franchetti *Azraeljének* színpadra állítása, amit a közönség is elutasított, a kritika pedig keményen lehúzott. Mahler alighanem arra számított, hogy az Olaszországban nagy sikerrel játszott opera

a budapestieket is meggyőzi majd. A hű fogadtatás mellett olyan vélemények is megjelennek, hogy Mahler csak azért mutatta be az operát, mert a Rothschild-unoka volt a szerzője.⁶⁴

Mahler – vállalásához híven – igyekezett magyar énekesekre, zenészekre támaszkodni, külföldi vendégművészek helyett közöttük fiatal énekeseket felfedezni. Ugyanakkor a közönség a „szép hangokat” igényelte, és ha ezeket (mint a *Don Giovanni* esetében) külföldi művészek képviselték, nem tiltakozott. A kritika maga is következetlen volt: a *Don Giovanni* bemutatója után nem hangzik el kifogás, de amikor egy évvel később magyar énekesekkel mutatja be, sok kritika éri a művészeket. Az ellentmondó vélemények nem mindig egyfajta tudathasadásos állapot következményei. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azok idők pontját sem: amikor szaporodtak a Beniczky elleni támadások, akkor szaporodtak meg az ellentmondó kívánságok is. Erre utal az író Justh Zsigmond magatartása is, aki ellenszenvvel viseltetett Beniczky iránt – Szegedy-Maszák Mihály meglátása szerint valószínűleg azért, mert féltékeny volt arra, hogy Beniczky lett az Opera intendánsa.⁶⁵ A tizenhárom évvel fiatalabb Justh féltékenyen

60 Németh Amadé: Gustav Mahler életének krónikája. Budapest, Zenem kiadó, 1984. 82. old.

61 Uo. 180. old. A Parasztebecsület sikeréért Mascagni, aki személyesen nem vett részt a bemutatón, levélben mond köszönetet Mahlernek. Az operadiadalútját a budapesti premier jelentősen segítette, mivel a bemutatón számtalan külföldi újságíró, operaismerő is részt vett.

62 A *Don Giovanni* sikere Mahler későbbi pályafutását és megítélését is nagyban befolyásolta. A sokat idézett anekdota szerint a Budapesten idős Brahms barátai csellel elcsalták az Opera Mahler vezényelte *Don Giovanni* előadására. A kezdetben

még szunyókáló zeneszerzőt már a nyitány is lázba hozta, az előadás után pedig lelkesen gratulált.

Néhány év múlva, amikor Mahler a Bécsi Opera igazgatói tisztségére pályázott, Brahms ajánlása, akit éppen a budapesti előadás tett Mahler hívévé, sokat nyomott a latban.

63 Gedeon – Máthé: i. m. 116. old.

64 Uo. 180. old.

65 Szegedy-Maszák Mihály konferencia-előadása. Az idézetben szereplő levelek: Justh Zsigmond Naplója és levelei. Budapest, Szépirodalmi, 1977.

vett tudomást arról, hogy Beniczky az opera irányítását kapta feladatként. Mintegy két hónappal a kormánybiztos kinevezése után, egy Beniczkyéknél elköltött ebéd után, a következő jellemzést adta vendéglátójáról:

„középszer politikus, ki miután Beniczky Lenke férje lett, ki író – most (kivált hogy politikában használhatatlan) a m vészi ügyekkel lett megnyomorítva. Keveset tud mind ebben, mind abban, s éppen azért mindenben igen bizonyos. Különben a perfekt gentleman. Sem ruháihoz, sem lelkéhez nem fért szenny. S az utóbbi ma már érdem.”⁶⁶

A Beniczky iránti féltékenységet csak tovább táplálhatta a Beniczky-ellenes politikai hangulat, s a sokat idézett, és általában antiszemita megjegyzésként idézett sorok ennek megnyilvánulásai lehetnek: Az a részlet Justh naplójában, amelyet gyakran szokás idézni, els sorban ennek a kétségkívül jelent s el adónak [Takács Mihály baritonistának – P. Sz.] a karmester elleni indulatos kifakadására vonatkozik:

„Azt állítja, hogy a legönhittebb ember, kivel életében találkozott, Erkel Sándort ülve szokta fogadni, mint egy kiskirály, Odrynak egyszer azt kiáltotta fel: »Sie Ochs!« Gorombáskodik mindenkivel, a zenekarból minden Wagner-el adás után elcsap néhány embert [...]. Takács egyáltalában azt állítja, ha Mahler egymaga volna az

operánál, egész csomó operát nem lehetne el adni, hogy sem Aidát, sem Othello-t dirigálni nem tudja. [...] A zsidó vallású, fajú és német születés Mahler els pillanattól fogva a magyar hazafiságot hangsúlyozza, és a szélrózsa minden oldaláról hazahozza »hazánkfiait«, ti. a külföldön lev magyar zsidó énekeseket.”⁶⁷

Az idézett naplórészletet Justh antiszemitizmusának példjaként szokás említeni. Gyakran elsikkad a tény, hogy az indulatos mondatokat Justh barátja, Takács Mihály mondja, ahogy az is, hogy Justh antiszemitizmusa is igencsak kétséges. Szegedy-Maszák Mihály figyelmeztet rá, hogy:

„1888-ban Párizsban Sarah Bernhardt legszorosabb baráti köréhez tartozott s kedvenc fest je Gustave Moreau volt. Rá egy évvel a zsidókkal szemben tanúsított elfogultságáért élesen bírálta Andreánszky Gábort. A kortárs magyar irodalomból Kiss József költeményeit és Bródy Sándor prózáját becsülte nagyra. Párizsban megismerkedett Taine-nel, akit l átvette a »race« fogalmát, de hangsúlyozottan a »croisé«, azaz a kevert származást tartotta el nyösnek.”⁶⁸ [...] „A legeslegutolsó zsidó íróval, zurnalisztával, kinek van m veltsége, jobban szeretek lenni, mint egy »dunaközi« földesúrral, kire nézve a világ agarászat, ivás és váltó” – írta a naplójában.”⁶⁹

66 Uo.

67 Uo. 375–376. old.

68 Uo. 79. old.

69 Uo. 372. old.

Szegedy-Maszák Mihály a Mahler-szakirodalom jelentős részével szemben arra is utal, hogy Justh több ízben elismerően szólt Mahler karmesteri tevékenységéről. Ebből ismét csak arra következtethetünk, hogy ha bármi köre – Takács, Zichy – miatt voltak is fenntartásai Mahlerrel szemben, célpontja sokkal inkább Beniczky lehetett, és kritikájának háttérben sem Mahler zsidósága állhatott. Justh példája mindenestre óvatosságra int minket a Mahler-szakirodalom néhol kicsit leegyszerűsítő, néhol ideologikus következtetéseit illetően a Mahler elleni támadások okairól.

Mahler leveléből tudjuk, hogy a Zeneakadémiaától növendékeket kér, és Mohácsi Jenő szerint többször vett részt a növendékek előadásain, sőt, legalább egyszer vezényelt is.⁷⁰ Minden jel arra mutat, hogy a kezdeti elhatározást, miszerint nemzeti operát kíván teremteni, Mahler mindig is szem előtt tartotta, összhangban a kor és a magyar zsidóság törekvéseivel. Másik célja, az egység társulat létrehozása már kevésbé volt sikeres. Állandó „harcban” állt Erkel Sándorral, akit természetesen érzékenyen érintett Mahler kinevezése, és valószínűleg a Mahlert dicsérő kritikák is bánthatták, emiatt többször is benyújtotta lemondását.⁷¹ A Mahler kemény munkatempója és nehéz természete miatt gyakran zúgolódó zenekar pedig gyakran bujtogathatta az elkeseredett Erkel. A sikeres *Lohengrin*-betanulás után Erkel lemondott, amit Mahler nem fogadott el. Mahler időként átvett darabokat Erkelől,

például a *Lohengrint*, az *Álarcosbált*. Ez utóbbit – 1890 szeptemberében – a *Pesti Hírlap* és a *F városi Lapok* is úgy interpretálta, hogy Mahler „zavart csinál az Operában”, és hogy ennél az „ugorkafára kapott idegen zenésznél” jobbat érdemel a zenekar.⁷² Ám mindent egybevetve úgy tűnik, hogy tiszteletből vagy taktikázásból, esetleg mindkettő miatt, de igyekezett Erkel megtartani.

A zenekar mellett Mahlernek gyakran voltak konfliktusai az énekesekkel is. Az okok között éppúgy megtalálhatjuk a szakmai vitákat, az énekesek közötti féltékenységet, a mellzöttség érzését, a személyes összetűzéseket, mint a Mahler német és/vagy zsidó voltával szembeni ellenérzést, a Beniczky-ellenes ellenzék intrikáinak és a sajtó szenzációéhségének következményeit. A helyzet igazán akkor mérgesedik el, amikor Beniczky távozása és Zichy kinevezése után a Mahlerrel szembenállók felbátorodnak. Azt nehéz volna megítélni, hogy az olyan – egyes esetekben durva – incidensek, mint a Paola Rossininek írt fenyegető levél (ami miatt az olasz szoprán lemondta az *afrikai nőt* előadását), Szilágyi Arabella, Eibenschütz Róza megfenyegetése és egy gyűjtogatási kísérlet mennyiben szóltak Mahlernek, vagy Mahlernek is. Viszont az egyértelmű, hogy Vasquez Italia gyors szerződésének Mahlerre vonta az ellenérdekelteket, hogy Vasquez Italia gyors szerződésének Mahlerre vonta az ellenérdekelteket primadonnák és színházbeli, sajtóbéli vagy éppen főúri támogatóik haragját. Szintén nem világos, hogy egyszeri modortalanság-

70 Gedeon – Máthé: i. m. 117. old.

71 A Tannhäuser új betanulását követően – amelyen Erkel vezényelt – Diósy Béla például Mahlert követeli a zenekar elére, az 1890-es szezonzáró cikkek

szintén felszólítják Mahlert, hogy vegye át a darabok többségét. Uo. 133–134. old.

72 Uo. 173–174. old.

ról, rossz munkamorálról vagy provokációról van-e szó az alábbi durva szóváltás esetében. Mahler 1890 decemberében megrója Takácsot és Szendrőt, mert beszélgetnek a próba alatt: „Önök nem m. vészek, hanem gyerk. cök!” A sértett énekesek elvonulnak, bocsánatkérést követelnek a személyzet előtt. Mahler csak arra hajlandó, hogy Beniczky jelenlétében kérjen bocsánatot, arra hivatkozva, hogy a két énekes már többször is megsértette a munkafegyelmet – elferdítették a szöveget, beszélgettek.⁷³

A fenti történetek azt bizonyítják, hogy Mahler számára jókora kihívás lehetett a házon belüli ellentétek kezelése, és valószínűleg rengeteg energiájába került *A Rajna kincse*, *A walkür*, a *Don Giovanni*, a *Parasztbecsület* és a többi magas színvonalú produkció létrehozása, a zenekar, az énekesek csapattá kovácsolása – legalább a próbák, az előadások idejére. A személyes ambíciók mellett ezek a nehézségek is kedvű szeghették. Mahler (ahogy azt saját pályája menedzselése bizonyítja) nem volt rossz diplomata, a vezetői képesség sem hiányzott belőle, de a személyes harcok rengeteg energiáját vették el az érdemi munkától. Amíg Beniczky támogatását maga mögött tudhatta, a problémákat megoszthatta vele, addig talán értelmét látta a munkának, de a Zichyvel való rossz kapcsolata (bármilyen volt is az oka) újabb harcokat helyezett kilátásba, amihez már nem igazán volt se kedve, se energiája. Mivel addigra Pollini és a Hamburgi Operaház szinte csak az aláírására vártak, úgy döntött, megsűrgeti távozását. Valójában Mahler már egy év elteltével rosszul érezte magát, szenvedett a számára otthonos

német kultúra hiánya és az egymásnak ellentmondó igények miatt. A sajtóbeli támadások, ha különösebben nem is befolyásolták és nem is voltak számottevőek, de nem is marasztalták. Ezek a támadások túlnyomórészt a *Kis Újság*ban, a *Zenelap*ban, a *Hét*ben, valamint a *Pesti Hírlap*ban jelentek meg, és általában szoros szimbiózisban voltak az Operaház belső köreivel és érdekviszonyaival. A *Kis Újság* kifogásolta a két *Ring*-premier után a pángermán bemutatókat, nem sokkal később pedig egészen meghökkentéskből támadta Mahlert: amiért megnézte Madách *Tragédiáját*, és előadás közben fordítottatta magának – ahelyett, hogy elolvasta volna.

Tudomásom szerint még senki nem vizsgálta, hogy mi állhatott a sajtóban megjelenő Mahler-ellenes támadások háttérében. A legtöbb elemzés, mint a Gedeon-Máthé-féle egyébként informatív kötet, amennyiben foglalkozik a kérdés háttérével, a szokásos „soviniszta-antiszemita” ideológiát véli a háttérben felfedezni, amihez alapos muníciót szolgáltat, hogy *valóban* megjelentek soviniszta kritikák, *valóban* lehetett olvasni sanda, antiszemita megjegyzéseket, és Zichy érkezését ezek a lapok feltűnő hosszánával ünnepelték. Azonban ebbe a koncepcióba aligha illeszthető bele, hogy Mahler egyik legádázabb ellenfele a Kiss József által életre hívott és szerkesztett *A Hét* volt. Kiss József, az egyik legjelentősebb magyar zsidó költő, a magyar zsidó népiesség megteremtője aligha vádolható antiszemitizmussal, és a lap egyik állandó szerzője, Kóbor Tamás (Kiss sógora) sem – az utóbbi bármennyire támadta is az asszimiláns, kike-

73 Uo. 170. old.

resztelked zsidó közép- és felső osztályt. Kiss öntudatos magyar zsidó szemlélete kizárja az esetleges önantiszemitizmust is. Közzelebb járhatunk az igazsághoz, ha azt feltételezzük, hogy *A Hét* éppen az öntudatos magyar zsidó nézőpontját képviselte, és a magyarosodást követelte Mahler Operaházától is. Ez az igény olyannyira része volt a korabeli magyar zsidó mainstreamnek, hogy ebbe mindenképpen beleillett volna a „német” nemzetpolitika iránti tiltakozás. A lap egyik írása Zichy antiszemita cikkeit színtesége bizonyítékaiként említi.⁷⁴ Ez azonban éppúgy lehet a Zichy nacionalizmusa iránti tisztelet, mint a Beniczky-ellenes politikai ellenérzés következménye is, amelyet Kóbor Tamás 1890. szeptemberében megjelent cikke is képvisel. Kóbor szerint az Operában nincs pénzügyi javulás, ezért a helyzetért Beniczky a felelős, míg mások szerint – teszi hozzá – a „beteges úr”, azaz Mahler, akit „sebzett vadként” jellemez.⁷⁵ *A Hét* Mahler-ellenes írásainak zöme akkor jelenik meg, amikor a sajtó egésze támadta Beniczkyt, nem sokkal Kóbor után például a *Budapesti Hírlap* durva írásban húzza le Beniczky intendánsi tevékenységét. A cikkíró szerint neki róható fel az „Opera válsága”, „mert „sportból”, „személyes hiúságok kielégítésére” használta. A cikk csattanója, ami tovább erősíti azt a lehetőséget, hogy Beniczky és nem Mahler volt a támadások célpontja, az alábbi következtetés: „Mahler ezzel az alacsony közszellemmel jutott el ellentétbe.”⁷⁶ Mondanunk sem kell, hogy a

cikk megállapításai igazságtalanok és távol állnak a valóságtól. Beniczky megszilárdította az Opera pénzügyi helyzetét, 48 700 forint megtakarítást hagyott hátra, és egyrészt Mahlernek, de ugyanakkor Beniczky bölcsességének köszönhetően (tudniillik, hogy távol tartotta magát a művészeti kérdésektől) végre olyan operaháza volt a fővárosnak, mely képes volt felvenni a versenyt a nagy nyugati operaházakkal. Mindez alig két év alatt, ami jelentős teljesítmény. Zichy üdvözlése ürügyén a *Kis Újság* is ejt egy oldalvágást: „a Nemzeti Színház és az Opera végre megszabadul a mostoha kezektől.”⁷⁷ Kevés újság ismeri el Beniczky munkásságát, az egyik azonban a *Pester Lloyd*⁷⁸, amely szép cikkében méltatja és kiemeli a Mahler és Beniczky közötti összhangot, kiemelve, hogy ritka, hogy két ilyen különböző ember így együtt tudjon dolgozni. A sajtó zöme viszont ujjongva fogadta Zichy kinevezésének hírére. A *Zenevilágban* Sztojanovics Beniczky „túlzott takarékoságról” ír, és „magyarul ér a szív és az észjárás” iránt vágyakozik⁷⁹, a *Magyar Bazár* „újkor profétaként” várja Zichyt.⁸⁰

Nehéz eldönteni, hogy mi lehetett erősebb, a Beniczky iránti ellenszenv vagy a Zichy iránti felfokozott várakozás. Tény, hogy csodát tenni Mahler és Beniczky sem tudott, két év alatt lehetetlen új magyar remekművek tucatjait színpadra állítani vagy egyáltalán megírni. Zichy tehát is a lehetetlent kívánták: egy szinte csak magyar világsztárokkal felálló, magyar tagokból álló zenekarral, magyar

74 Gedeon – Máthé: i. m. 191. old.

75 Uo. 171. old.

76 Uo. 179. old.

77 Uo. 197. old.

78 Uo. 193. old.

79 Uo. 190. old.

80 Uo. 193. old.

remekm veket játszó Operát. Zichy erre nem lehetett képes, de meggy z dése volt, hogy az olyan problémák, mint a magyar zenei képzés éppen csak létez hagyománya, a hiányzó magyar repertoár pillanatok alatt orvosolhatóak. Zichy maga is zongorázott (félkarja ellenére), zenét is szerzett, vagyis várható volt, hogy beavatkozik a m vészi döntésekbe is, ahogy az is várható volt, hogy autonómiájának ezt a sérelmét Mahler nem fogja elt rni, ahogy Zichy autokrata vezetési stílusát sem. Zichy 1891 januárjában kezdi meg intendánsi tevékenységét, és els dolga volt az új szabályzat bevezetése, ami lehet vé tette, hogy Mahler feje felett beleavatkozzon a m vészeti ügyekbe. Az intendáns döntési jogkörébe került a döntés a szerz dtetési javaslatokról, maga is köthetett szerz déseket, még a gazdasági, m szakai, m vészeti igazgató által tervezett szerz désekkel kapcsolatban is vétőjoga volt. Kikötötte, hogy a Nemzeti Színház és az Opera ügyeit nem lehet nyilvánosság elé vinni. Az új szabályzat kettejük között hamarosan indulatos veszekedést váltott ki, s attól való félelmében, hogy a Belügyminisztérium emiatt felfüggeszti, Mahler távoznia akar, de végül úgy dönt, hogy felajánlja: szerz dést alakítsák át 18 hónapos szerz désre, és ha utána nincs hosszabbítás, 25 000 forint végkielégítést kap. Zichy megállapodásuk után alá akart írni Mahlerrel egy papírt, hogy 10 000 forinttal is megelégszik, és fegyelmivel fenyeget zött, végül Mahler a miniszterelnökhöz fordult.

Az el zmények alapján úgy t nik, hogy Beniczky távozása után Mahler csak az alkalomra várt, hogy hamburgi munkáját elkezd-

hesse. A *Budapesti Közlöny* 1890 novemberében adja híriül, hogy Beniczky megkapta a Szent István Rend Középkeresztjét, és f ispán lesz, ami egyúttal operaházi felmentését is jelentette. Néhány nappal kés bb Mahler levelet kap Pollini l, hogy a hamburgi szerz désé már finisbe érkezett; a budapesti m vészi életben rögtön el is terjed a pletyka, hogy Mahler külföldi szerz dést kapott. Azonban február hetedikéi, az *Ország-Világ*ban megjelent interjúban még a leendő közös munkáról beszélt.⁸¹ Valószínű hogy Mahler és Zichy között elkezd dött az idegháború, amelyhez mindketten igénybe vették a sajtót – fölöttébb modern módon. Blaukopf szerint Mahler már április elsején Hamburgban akart vezényelni; ezt támasztja alá, hogy még Zichy érkezése el tt Mahler benyújtotta a lemondását (de nem fogadták el).⁸²

Zichy mindenesetre szintén taktikázott, és Mahler valószínű leg tudhatta, hogy Zichyvel aligha tud együtt dolgozni. Egy februári affér ebben a hitében csak meger síthette. Zichy felkérte Mottlt, hogy vegye át Mahler hivatalát, azonban Mottl ehelyett elküldte a levelet Mahlernek. Bár Mahler ekkor már hónapok óta készült a távozásra, és a hamburgi szerz dés csak aláírásra várt, a minderr l mit sem sejt Zichy is mindent megtett ennek érdekében. Ekkor jelenik meg a *Zenevilág*ban az a cikk, amely arról ír, hogy lehet vé kellene tenni Mahler számára a távozást, mert Mahler aknamunkát folytat Zichy ellen. Majd említést tesz Mahlernek a „magyarok iránt táplált s nem egyszer féktelen fajgy löletér l”.⁸³

81 Uo. 201–202. old.

82 Blaukopf: i. m. 170. old.

83 Gedeon – Máthé: i. m. 202–203. old.

Úgy fest, mindkét félnek az volt az érdeke, hogy Mahler lemondjon. Mahler a hamburgi szerz déssel lehet séget kapott arra, hogy közelebb kerüljön régi álmához, azaz hogy csak a komponálásnak élhessen, és hogy újra német kulturális közegben tevékenykedjen, Zichy pedig megszabadulhatott attól az igazgatótól, akir l tudta, hogy nagyszabású elképzeléseinek útjába fog állni. Természetesen mindketten a lehet legjobb akarták a helyzetet l kihozni. Az anyagi jelleg huzakodások mellett azonban (ahogy a *Zenelap* cikke is jelzi) idegháborút is folytattak.

Ezért nehéz megítélni, hogy egyes események mennyire voltak provokációk, mennyire a felfokozott hangulat következményei, és mennyire meggondolatlan lépések. A február 13-án a Fehér Kereszt egyesület jótékonyági gálája a durván antiszemita Huber-daljáték, a *Vég cimborák* miatt mindenetre botrányba torkollott: Ferenc József megelégtelte az antiszemita provokációt, és elhagyta a színházat. Zichy azzal védekezett, hogy mivel a rendezvény nem az Opera rendezvénye volt, ezért neki nem volt kötelessége megnézni a gála próbáit. Így csak kés n tudta meg, hogy mi készül, és akkor csak annyit tehetett, hogy a m sor elejére tetette a darabot, abban a reményben, hogy a király késik. Még ha figyelmen kívül hagyjuk is, hogy Zichynek joga lett volna megváltoztatni a m sort, azt nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy kötelessége lett volna – ha másért nem, a király jelenléte miatt – tájékozódni a m sorról, s ezért minimum hanyagságáért elmarasztható.

Egy márciusi incidens tovább mérgezte a légkört. Mahler rászólt a *Lohengrin* alatt beszélget két énekkari tagra, akik válaszul azzal fenyeget ztek, hogy panaszra mennek Zichyhez. Ney durva kifejezéssel adta tudtukra, hogy ez szerinte csúnya hízelkedés volna, mire Zichy berendelte az énekest, számon kérte, hogy miért beszélt róla ilyen hangnemben, majd elbocsátással fenyegette meg. Annak ellenére, hogy Zichy kikötötte: tilos az Operaház bels problémáit a sajtó elé tárni, a *Pesti Hírlap* beszámol az incidensr l, és felháborodva hozzáf zi, hogy – meg nem nevezett személyek – Zichyt antiszemizmussal vádolják.

Végül Mahler március 14-én lemond. Blaukopf szerint Mahler barátait és rajongóit egy darabig megtartotta abban a hitükben, hogy elüldözték Budapestre l⁸⁴, ami a fentiek fényében akkor is er s túlzásnak t nük, ha Zichy megnyilvánulásait „er sen ráutaló magatartásnak” tekintjük, hiszen Mahler már jóval el bb bebiztosította magát. Ugyanakkor a következ események akkor is méltatlanok voltak, és joggal sértették Mahlert, ha tisztában vagyunk sakkhúzásai-val. Mahler mindenképpen a maximumot hozta ki az Operaházból, hatalmas munkát végzett, nemzetközi szint operajátszást teremtett rövid id alatt, vagyis feladatát becsülettel elvégezte. Ehhez képest mindenképpen méltatlan, hogy szinte másnap kitiltják az intézményb l. Egy sajtónyilatkozatban búcsúzik el, amelyben leírja, hogy híven és becsületesen látta el feladatát, megköszöni a társulat munkáját, a közönség támogatását. Amikor Zichy a sajtó követel-

84 Blaukopf: i. m. 113. old.

seit kielégítve, mintegy 40 000 forintért bemutatatta Szabados *Viora* című balettjét, Mahler ezen már nem vett részt. A sajtó vegyesen fogadta Mahler távozását – a többség sajnálta, de Ábrányi szerint ideje volt véget vetni a „a példátlan garázdálkodásnak”.⁸⁵ A közönség viszont egy *Lohengrin*-el adáson „Éljen Mahler! Abzug Zichy” – kiáltással fejezte ki nemtetszését. Valószínűleg ez, valamint Apponyi gróf és Mihalovich Ödön szeretetteli búcsúja (az ajándékba adott karmesteri pálcá és egy gyümölcskosár) is hozzájárult ahhoz, hogy bár ekkor Mahler még örült a távozásnak, később mégis szeretettel emlékezett vissza budapesti időszakára.

Zichy későbbi feljegyzéseiben igyekezett felülbírálni Mahlerrel kapcsolatos ellenszenvét. Lehet, hogy mentegetni szeretné magát, soraiban mégis bizonyos vívódás érezhető. Leírja, hogy érkezése előtt milyen áldatlan állapotok uralkodtak az Operaházban. Ezekből csak néhány, „kitűnő” Mahler vezényelte előadások ki. „Mahler túlságosan jelentékeny tehetség volt, túlzottan zseniális, semhogy félig-meddig jó igazgató lehessen. [...] Nagy ember volt és minden zenész érezte, hogy egy nagy muzsikusi lélek tárult fel előttük.” megpróbálta maradásra bírni, de a „végső kigépzett személyzet” megátolta ebben.⁸⁶

Az utolsó megjegyzés igencsak megsérti a múltat, de a többi annál inkább figyelemre méltó. Valószínűleg megfordult Zichy fejében, hogy maradásra bírja Mahlert, de antiszemita előítéletei, ellentmondást nem tűrő természete, autokrata személyisége,

ezek szakos művészeti elképzelései megakadályozták ebben? Vagy később, amikor Mahler mint zeneszerző is ismertté vált, felülkerekedett benne a zeneszerető ember? Ezekre a kérdésekre nehéz válaszolni, a lényeg, hogy akkor, 1891-ben mindkét ember elutasította az együttműködés lehetőségét. Zichy operai működése nem volt sikeres: az intézmény anyagi gondjai rossz pénzügyi politikája miatt újra súlyosbodtak, és az előadások színvonalja is romlott. 1894-ben, felesége halálát követően le is mondott.

Mahlert később továbbra is jó viszony fűzte Magyarországhoz. Elsősorban barátaihoz, Mihalovichhoz, Apponyihoz és Beniczkyhez, akiknek ajánlólevele sokat segített a bécsi opera igazgatóságának elnyerésében. Apponyi ebben védelmébe veszi Mahlert, hogy bár „ideges ember”, de Budapestről „Zichy hozzá nem értése és uralomvágya” üldözte el. Kérdezzék meg Brahmsot, Goldmarkot – felelőre hozzá.⁸⁷ Mahler 1897-ben levelet intézett Mihalovichhoz, amelyben felveti, hogy szívesen szerepelne Budapesten. A koncert, melyen *III. szimfóniája*, Wagner *Rienzi-nyitánya*, Beethoven *V. szimfóniája* és Weingartner *Felhívás keringőre* parafrázisa csendült fel, hatalmas sikert arat, a *Neues Pester Journal* szerint visszavarázsolta a régi szép időköt. Bár a díszvacsorán nem vesznek részt az operaház művészei és a hivatalos művészvilág sem, Mahler mégis elégedettnek tartja: kijelenti, hogy úgy érzi, mintha hazaérkezett volna, majd hozzáteszi: „én ezt a kis magyar világot szerettem volna nagyvilággá varáz-

85 Uo. 212. old.

86 Uo. 205. old.

87 Az 1897. január 10-i keltezésű levelet idézi Blaukopf: i. m. 171. old.

zsolni”⁸⁸. Lehet, hogy Mahler ismét diplomatikusan volt csak, és ahogy majdnem tíz éve, most is azt mondta, amit hallani szerettek volna tőle. De az a tény, hogy a koncertet szerette volna, mást mutat. Mahler számára a budapesti munka több volt, mint munkaszakmai kihívás, és a budapesti évek szép emlékként maradtak meg emlékezetében – és az érzés kölcsönös. Halálakor, 1911. május 25-én Apponyi Albert szép szavakkal búcsúztatja a Parlamentben, a nekrológok igazgatói ténykedését a budapesti dalszínház fénykoraként jellemzik, temetésére az Operaház is elküldi küldöttségét.

Viszonylag keveset tudunk arról, hogy Mahler hogyan élt Budapesten. Közel lakott az Operához, amikor 1889 áprilisában barátja, Löhr meglátogatja, a természetszeret Mahler Aquincum és a Nemzeti Múzeum mellett a Margitszigetre, a budai hegyekbe viszi kirándulni. Valószínű, hogy Mahler egyedül és más alkalmakkor is gyakran látogatott ezekre a helyekre. A művészeti körökkel nem állhatott szoros kapcsolatban. Német Amadé szerint április 20-án Löhrer részt vett egy vacsorán, ahol nagyjából az a társaság lehetett jelen, amely Joachim József búcsúvacsoráján is – Alexander Bernát, Apponyi, Popper Dávid, Csiky Gergely, Mihalovich, Hubay Jenő. Ennél többet nem tudunk arról, hogy milyen viszonyban állt a magyar művészekkel. A Gedeon–Máthé-kötet arról számol be (például Eötvös Károlyra hivatkozva), hogy ezzel szemben a budapesti társaság jól ismerte Mahlert: afféle hóbotos, bolondos figuraként tartották számon. Ittléte alatt egyetlen

utcai incidens érte: a Mahlerre hasonlító Blau Gyula hangversenymestert 1891 decemberében, amikor kilépett az Abbázia Kávéház ajtáján, néhány fiatal „Abzug Mahler!” – felkiáltással inzultálta. Ezt az eseményt leszámítva, amelynek Mahler nem is lehetett tanúja, más nyilvános incidensről nem tudunk.⁸⁹

Mahler és Budapest kapcsolata nem volt felhőtlen, de nem volt rossz sem. Néha ambivalens volt, gyakran konfliktusokkal terhes, de az itt töltött éveit nemcsak a nosztalgia szépítette meg. A kölcsönös sértések után Mahler örömmel emlékezett budapesti éveire, a magyar közönség pedig hamar megtanulta, hogy Mahler működése a dalszínház élén igazi sikertörténetet a mai napig az Operaház első nagy korszakaként emlékszik ezekre az évekre, s alighanem igaz van azoknak a korabeli véleményeknek, melyek szerint Mahler teremtette meg a nemzeti operajátszás intézményes alapjait. 1888-ban egy gyakorlatilag nem létező társulatot vett át, és alig két év múlva olyan társulattá kovácsolta, mely magas szinten tudott Wagnert, Mozartot játszani. Ezeknek az alapoknak köszönhetően, hogy a huszadik század kezdetétől évtizedeken keresztül a magyar operajátszás világszínvonalú volt. Mahler keze alatt a magyar operakultúra egyike lett a *fin de siècle* sikertörténeteinek, akárcsak a páratlan dinamizmussal fejlődő Budapest.

1911-ben Csáth Géza így ír Mahlerről:

„A zene Napóleonja volt. Nem annyira alkotó, mint inkább harcos, fáradhatatlan küz-

88 Gedeon – Máthé: i. m. 244. old.

89 Blaukopf: i. m. 174. old.

d , rajongó. Rajongója volt a gondolatainak, a nézeteinek, a terveinek. Ezeket azután minden er vel keresztülvitte, igazságokká tette. És tapsoltak neki Európa és Amerika összes metropoliszai. A XX. században eddig nem mutatkozott hozzá hasonló géniusz. [...]. Mahler nem elégedett meg az igen jóval. Csakis a legjobbat akarta. De ezért azután megtett mindent. Nem kímélte magát és nem kímélte a muzsikusait. Mahler alatt zenekarban dolgozni – ideg r l munka volt. [...] Hússzor egymás után elpróbálni egy rövidebb részletet a *Walkürb l* vagy a *Don Juan*ból, nála nem tartozott a ritkaságok közé. Türelmes volt a kegyetlenségig. [...] A budapesti operaház történetében Mahler igazgatósága jelent s korszakot képvisel. A *Cavalleria rusticana* bemutatója szenzáció-

számba ment és a közönségnél Puccininak egyengette az útját.

Miért hagyott itt bennünket Mahler, nem tudni biztosan. Annyi bizonyos, hogy nem rajta múlt, hogy nem maradt tovább itten. Az Opera fels bsége, melyet máig is jellemez, hogy méltatlan, közepes emberekért exponálja magát, nem tudta megbecsülni a nagy géniuszt, a nagy embert, akinek nincs párja, akit tehát minden áron meg kellett volna tartani.”⁹⁰

Ma már tudjuk, hogy Mahler távozásának okaiban Csáth téved. Annál pontosabb Mahlernek, a zeneszerz nek és az Operaház igazgatójának a jellemzése. A *fin de si cle* egyik legtipikusabb zenészét a *fin de si cle* egyik legtipikusabb írója érthette csak meg ennyire.

90 Csáth Géza: A muzsika mesekertje – összegy jtött írások a zenér l. Szerkesztette és sajtó alá rendezte

Szajbély Mihály. Budapest, Magvet Kiadó, 2000. 201–202. old.